

פרק ב' (י"ב - כ"ז) - חטאי בני עלי והעונש הצפוי להם

הרב אלחנן סמט

הנושא המרכזי של סיפור זה הוא חטאי בני עלי והעונש הצפוי להם. בלב הסיפור ישנה פיסקה אחת (פסוקים י"ח-כ"א) שלמעשה איננה קשורה בקשר ישיר עם בני עלי, אלא שהיא הוכנסה כאן בכדי ליצור עימות סיפורתי בין בני עלי לשמואל ובין עלי לאלקנה וחנה. מלבד עימות ספרותי זה אין כל איזכור לקשר כלשהו בין שמואל לבני עלי, אף על פי שקרוב לוודאי שהיה קשר כזה או אחר. ספר שמואל סוקר תקופה של כמאה שנה, ולכן העורך היה יכול להכניס רק את הסיפורים החשובים וגם אותם היה העורך צריך לערוך ולתמצת. עורך זה היה בעצמו נביא וכל פסוק שהוכנס הוא בעל משמעות הן מבחינת תוכנו והן מבחינת מיקומו.

מבנה הסיפור

אם כן, הסיפור מחולק לשלוש פסקאות וכולל שתי הפסקות לצורך עריכת העימות:

1. פסוקים י"ב-י"ז: חטאם של בני עלי בביזוי הקודשים.
2. [פסוקים י"ח-כ"א: שמואל (סיפור הקשור בתולדות חייו של שמואל היוצר הנגדה)].
3. פסוקים כ"ב-כ"ה: תוכחת עלי.
4. [פסוק כ"ו: שמואל (הנגדה נוספת)].
5. פסוקים כ"ז-ל"ו: איש האלוקים מבשר לעלי על העונש.

בחציו הראשון של הסיפור (שתי הפסקאות הראשונות) הקורא נחשף לזוועות המתרחשות בשילה, מזדעזע ולא מבין איך ייתכן שאף אחד לא מוחה בהם. בחציו השני של הסיפור (הפיסקה השלישית) מתרחש המפנה כאשר איש האלוקים מגיע ומבשר להם על עונשם. שיטת החצייה נעשית על ידי ההבחנה בין השלב הראשון - הבעיה, לבין השלב השני - הפתרון, כאשר ביניהם עובר קו החצייה. קו זה יכול להיות פסוק אחד או קו דמיוני. בסיפורנו קו זה עובר בדיוק באמצע הסיפור.

חטאי בני עלי

כפי שכבר אמרנו, חטאם של בני עלי היה ביזוי הקודשים. החטא נתפס בצורה כה חמורה עד כדי כך שהכתוב תחם אותו בתיאור ראשוני שבני עלי היו בני בליעל, פירט את החטא המזעזע וסיכם בפסוק י"ז: "ותהי חטאת הנערים גדולה מאוד את פני ה' כי נאצו האנשים את מנחת ה'".

הכתוב מתאר את שני חלקי החטא של בני עלי. ראשית כל מוסבר לקורא מהו משפט הכהנים בקורבן השלמים שבו היו בני עלי חוטאים. בקורבנות השלמים הדין הוא שהכהנים מקבלים את הזרוע, הלחיים והקיבה (עיין דברים י"ח). בני עלי לקחו עם המזלג כל מה שהצליחו להעלות ונראה שהכוונה לחלקים הגדולים ביותר ולא דווקא הזרוע, הלחיים והקיבה. חלקו השני של החטא הוא שהם אכלו לפני שהקטירו את החלקים שעולים לה'. זהו גזל לא רק של הבעלים, אלא גם של הקב"ה שהרי

הבעלים "משולחן גבוה קא זכו" [מנחות ו, א]. ניתן לסכם ולומר שהם ביטלו וביזו את כל משמעות קורבן השלמים.

לאחר קריאת תיאור חטאיהם של בני עלי, בא הכתוב ומסביר את חוסר השפעתו של עלי. הכתוב מתאר את עלי כאדם זקן מאוד ונראה שהכוונה להסביר לקורא למה הוא לא השפיע כל כך על בניו בתגובתו על מעשיהם.

הכתוב מתאר שעלי שומע באופן קבוע על חטאיהם של בניו, אך לאוזניו מגיעה שמועה נוספת והיא שבניו היו שוכבים עם הנשים שהיו באות למשכן. הגמרא במסכת שבת [נה, ב] מסבירה שכל האומר שבניו של עלי חטאו בחטא זה, אינו אלא טועה. הגמרא מוכיחה זאת מכך שבתחילת הספר מתאר הכתוב: "ושם שני בני עלי חפני ופנחס כהנים לה" [א, ג]. זהו תיאור חיובי מאוד ולא ייתכן להשתמש בו על אנשים שזמן לא רב לאחר מכן הם יחטאו בחטא כה חמור כאשר איש.

רב חולק על דעה זו של רב שמואל בר נחמני וסובר שרק חפני חטא והוא מוכיח זאת על פי אותה הטכניקה. הוא מסביר שבהמשך הכתוב מתאר את אחיה בן פנחס לשבח ומייחס אותו לאביו. אם אביו היה רשע, הכתוב לא היה מייחס אותו אליו. חטאו של פנחס, לפי רב, הוא שלא מחה באחיו.

הראיות לכך שהם לא באמת שכבו עם הנשים הן שהכתוב לא מתאר זאת, עלי מפקפק בכך ולא הוכיח אותם על חטא זה במפורש ואיש האלוקים עצמו לא מזכיר זאת בנבואתו. ניתן להסביר שהחטא שלהם היה שהם עיכבו את הנשים שהביאו קיני יולדות וזבות. אישה המביאה את קינה רוצה לראות שבאמת הכהן מקריב את הקן. בעלי השמועה לא ראו שום חטא ממשי, אך הסיקו שהכהנים הללו מעכבים את הנשים כדי להשתעשע איתן וכנראה הם נואפים. את פסוק התוכחה שבדברי עלי דורשים חז"ל שאסור לאדם שתצא עליו אפילו שמועה רעה.

תגובת עלי

עלי שומע על חטאיהם ומוכיח אותם: "אם יִחַטָּא אִישׁ לְאִישׁ וּפְלִלוּ אֱלֹהִים וְאִם לִיקָנוּק יִחַטָּא אִישׁ מִי יִתְפַּלֵּל לוֹ" [ב, כה]. המילה "לפלל" פירושו לשפוט או לדון והמילה "אלהים" כאן פירושה דיין. עלי פונה אליהם ומסביר להם שכאשר אדם חוטא ופוגע במישהו אחר הם יכולים ללכת לבית דין ולתקן את המעוות, אולם כאשר אדם חוטא לה', אף אחד אחר לא יכול לתקן את המעוות חוץ מהחוטא עצמו. גם כאן ניתן למצוא הנגדה בין עלי המתפלל למען חנה ותפילתו מתקבלת ובין עלי שאינו מתפלל למען בניו כי אין ביכולתו לשנות את המצב.

הכתוב מתאר שבניו לא שמעו בקולו ולא חזרו בתשובה "כי חפץ ה' להמיתם" [ב, כה]. הרמב"ם מונה את כל המקומות בהם הקב"ה מונע מאדם מסוים את הבחירה החופשית ובכך נמנעת ממנו האפשרות לחזור בתשובה. הסיבה לשלילת הבחירה החופשית היא שאותו אדם הגדיל לחטוא וכדי שהקב"ה יוכל להוציא לפועל את העונש שמגיע לאותו אדם, הוא לוקח ממנו את האפשרות לחזור בתשובה על מעשיו. אולם נשאלת השאלה מדוע ברשימה זו לא מופיעים בני עלי?

כדי לתרץ שאלה זו נראה תחילה את דברי הרמב"ם בהלכות תשובה [ו, ג]:

ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיתן הדין לפני דיין האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה, הוא שהקב"ה אמר על ידי ישעיהו השמן לב העם הזה וגו'... כדי להודיע לבאי העולם שבזמן שמונע הקב"ה התשובה לחוטא אינו יכול לשוב אלא ימות ברשעו שעשה בתחילה ברצונו... נמצאת אומר שלא גזר האל על פרעה להרע לישראל, ולא על סיחון לחטוא בארצו, ולא על הכנענים

להתעיב, ולא על ישראל לעבוד עכו"ם אלא כולן חטאו מעצמן וכולן נתחייבו למנוע מהן
התשובה.

אם נדייק בדברי הרמב"ם נבחין כי הפסוקים המוזכרים הם רק פסוקים בהם ההתערבות מופיעה
במפורש בכתוב. אצל בני עלי אמנם כתוב שה' רצה להמיתם, אך האחריות לאי קבלת התוכחה
מיוחסת אליהם ולא אל הקב"ה. פרופסור קויפמן¹ עמד על ההבדל בין המקרים. הוא מסביר שיש
עיקרון הנקרא "הסיבתיות הכפולה". על פי עיקרון זה, ישנם מקרים בהם תוכניותיו של הקב"ה
מתגשמות ללא כל צורך בהתערבות חיצונית של הקב"ה. במקרים אלו מיטב השיקולים והמניעים של
בני אדם הם אלו שמובילים להתגשמות התכנית האלווקית.

לדוגמא, סיפור יוסף נראה כסיפור לגיטימי בו המניעים למעשי האחים ברורים והגיוניים. אמנם הקב"ה
כבר הבטיח לאברהם אבינו ש"ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם..." [בראשית טו, יג], כך שבכל
מקרה הם היו יורדים למצרים, אלא שבעקבות הסיפור של מכירת יוסף הם ירדו למצרים גם ללא
התערבותו הגלויה של הקב"ה. הגמרא במסכת שבת [פט, ב] מביאה את דברי ר' יוחנן שאלמלא זכותו
של יעקב היו יורדים למצרים בשלשלאות של ברזל. בדימוי זה מסביר ר' יוחנן שהירידה למצרים
הייתה הכרחית. באמת היה ראוי להוריד את יעקב ובניו למצרים אפילו בשלשלאות של ברזל כדי
לקיים את התוכנית האלווקית, אלא שזכותו של יעקב גרמה לכך שירדו בצורה מכובדת, במרכבותיו
של יוסף.

גם עלי עצמו אשם במידת מה באי קבלת התוכחה. יש מקרים בהם צריך לשים את האצבע בדיוק על
הבעיה ולא לרמוז בעדינות. עלי, מאהבתו לבניו ועקב גילו המופלג שגרם לו להרגיש חלש, נמנע
מלהאשים את בניו במפורש על חטאיהם וממילא גרם לתוכחתו על כך שיצאה עליהם שמועה רעה,
להיראות פחות נוקבת. עלי איננו היחידי שנכשל בתוכחת בניו, אפילו אברהם אבינו נמנע מלהוכיח את
ישמעאל בגלל אהבתו אותו למרות שמעשיו הרעים היו גלויים לעיני כל.

¹ פרופסור יחזקאל קויפמן 1889-1963, תולדות האמונה הישראלית.